

-
13. Sparrow B., Liu J., Wenger D. M. Google effects on memory: Cognitive consequences of having information at our fingertips. *Science*. 2011. Vol. 333. № 6043. P. 776–778.
14. Wegner D. M., Erber R., Raymond P. Transactive memory in close relationships. *Journal of Personality and Social Psychology*. 1991. Vol. 61. № 6. P. 923–929.

УДК 316.612

doi: 10.15330/psp.22.75–82

Оксана Щотка

ЯКІСНИЙ ПІДХІД В «GENDER STUDIES»: ПСИХОЛОГІЧНА ПІДГОТОВКА ДОСЛІДНИКА

В статті висвітлюються переваги якісного підходу в гендерних дослідженнях. Підхід не нав'язує досліджуваному позицію дослідника, дозволяє взяти до уваги унікальність його досвіду. Проаналізовано методологічні акценти якісних досліджень гендеру: локальність знання, опора дослідника на цінності та досвід, співпраця між дослідником та досліджуваним, тісна кореляція між вивченням проблеми та її вирішенням. На цій основі обґрунтовано структуру психологічної готовності майбутніх гендерних дослідників щодо організації досліджень в руслі якісного підходу.

Ключові слова: якісні дослідження, локальність факту, опора на цінності, методологічна триангуляція, дискурс-аналіз, аналіз розмов, перформативне дослідження, дослідження дій, нарративне дослідження.

The article highlights the benefits of a qualitative approach in gender studies. The approach allows a psychologist to take into account the uniqueness of the experience of the person being examined. We have identified a methodological basis for qualitative gender studies: situational knowledge, reliance on values and experience, cooperation, and a close connection between studying the problem and its solution. This made it possible to present the structure of the competence of gender researchers regarding a qualitative approach.

Keywords: qualitative research, local nature of the fact, methodological triangulation, reliance on values, narrative research, performance-based research, action research, conversation analysis, discourse analysis.

«Гендерні студії» – нова міждисциплінарна спеціалізація, створення якої в університетах України сприятиме підготовці фахівців, що володіють комплексом знань і умінь потрібних для здійснення гендерних досліджень і гендерної експертизи сучасних соціальних, політичних, економічних та етнокультурних проблем і процесів, характерних для сучасних суспільств в умовах глобалізації.

Важливою складовою підготовки фахівця з гендерних досліджень є дисципліна «Гендерна психологія», яка закладає у магістрантів основи знань щодо методології, методів гендерних досліджень, а також умінь планування, організації та проведення такого роду досліджень. В змісті дисципліни відбиваються сучасні методологічні тенденції, що ввібрали в себе феміністські ідеї відсутності напередвизначеної сутності та важливості аналізу владного виміру стосунків, а також соціальний конструктивізм П. Бергера та Т. Лукмана, етнометодологію Гарфінкеля та драматургічний інтеракціонізм І. Гофмана [2]. Ці теоретичні ідеї визначають основні принципи гендерного дослідження: міждисциплінарність, номадичність, ціннісна заангажованість та пріоритет одиничного над

загальним [6]. Методологія гендерних досліджень в сучасному розумінні є доволі близькою до гуманітарної методології у психології. Остання є пізнанням орієнтованим на індивідуальність, пізнанням зверненим до духовного світу людини, до його особистісних цінностей та смислу життя. Одиначна подія не розглядається як окремих випадок загальної закономірності, а береться у своїй самоцінності й автономності. Для гуманітарного пізнання важливо досягти одиначні факти як такі. Гуманітарне знання включає в себе ціннісне ставлення до досліджуваної дійсності; об'єкт пізнання оцінюється з позицій моральних, культурних, релігійних, естетичних і т. п. [7].

Саме виходячи з таких методологічних уявлень, важливо в процесі психологічної підготовки гендерного дослідника особливу увагу звернути на «м'які», або іншими словами якісні форми організації дослідження, які не нав'язують досліджуваному досвід та позицію дослідника.

Метою нашої статті є висвітлення можливостей якісних методів в психологічних дослідженнях гендерної проблематики в річищі сучасних методологічних тенденцій гендерних досліджень. Показати доцільність формування у магістрантів зі спеціальності «Гендерні студії» психологічної готовності до проведення якісних досліджень, яка включає комплекс спеціальних знань, умінь та специфічну позицію дослідника.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Якісне дослідження переживає зараз період ренесансу у соціальних науках. Ці методи набули підтримки у неklasичній психології і добре інтегруються у сучасну методологію гендерних досліджень. Вони дозволяють вивчити досвід людини з точки зору його унікальності, наприклад, жіночий досвід та досвід людей з нетрадиційною орієнтацією, що не відноситься до досвіду нормативної більшості [8]. Якісні методи виявляються доволі цікавими для тих вчених, які прагнуть подолати обмеження традиційної науки та внесли нові засоби, які дають простір для літературного, художнього та драматичного виразу [26].

Якісні дослідження – це цілісна форма дослідження, яка була створена для опису життя окремих груп або осіб, що є маргінальними всередині домінуючої групи. Такі дослідження привносять замість оціночного підходу глибинне розуміння явища, на противагу спрощеності, орієнтують на розуміння складності явища, замість «тонкого опису» психологічної реальності, пропонують опис «грубими мазками». Їх реалізація спирається на діалогічні, партнерські стосунки між дослідником та досліджуваним. Результати отримані у цих дослідженнях не потребують складного статистичного аналізу, оскільки вербальні повідомлення досліджуваних мають зберігати цілісність [27; 19].

Якісні методи та якісний матеріал можуть використовувати кількісні дослідники для поліпшення результатів досліджень: висування гіпотез, первинний збір інформації, пояснення результатів – це завдання які не можна вирішити без якісних методів. В психологічних застосовується процедура **методологічної тріангуляції** – комбінування якісних і кількісних методів, що приводить до з'єднання переваг обох методологій, і як наслідок – одержання більш надійних даних. Методологічна тріангуляція може бути одночасною або послідовною.

Найбільш відомою є «спільна тріангуляція, що передбачає одночасне використання кількісних і якісних методів» [7]. Разом з тим, в якісних дослідженнях застосовується кількісні процедури аналізу, однак, позиція дослідника все одно є іншою: дослідник максимально відкритий до альтернативних інтерпретацій, учасників інформують про дослідницькі плани, дослідник взаємодіє з досліджуваним, аж до того, що останній може виступати співдослідником.

Однак, з точки зору конструктивіського підходу [9], якісні дослідження є принципово несумісні з кількісними дослідженнями. Це пояснюють насамперед тим, що зв'язок між дослідником і досліджуваним в якісному підході є дуже значним і цінним, а зовсім не нейтральним. Створення відкритих і чесних зв'язків з групами учасників є важливою умовою успішно проведеного якісного дослідження. На відміну від експериментальних методів, де учасників заради досягнення мети дослідження, можуть дезінформувати, або приховувати інформацію, в якісному дослідженні дуже важливо, щоб учасники не тільки знали про характер дослідження, але формували партнерство з дослідниками при виконанні роботи.

Вважається, що вибір формату дослідження – це результат етичного вибору дослідника або усвідомлення ним необхідності засобів, що підходять для отримання глибокого розуміння явища, яке не може бути отриманим іншими засобами, наприклад, опитувальниками, спеціальними шкалами або експериментальною маніпуляцією.

Викладення основного теоретичного. Аналіз публікацій в західних та вітчизняних виданнях показує, що переважна більшість гендерних досліджень у психології проводиться на основі кількісного підходу. Однак, альтернативні підходи стають все більш впливовими в гендерних дослідженнях на Заході [17]. Доказом тому є активно працююча секція в структурі АПА, яка організує щорічні форуми, конференції з питань якісних методів у психології, а також видає журнал «Якісні методи дослідження». Вагома доля публікацій в ньому торкається гендерних проблем [13; 16]. Наш аналіз вітчизняних періодичних наукових видань «Соціально-психологічні студії» та «Проблеми політичної психології» за останні 5 років виявив, що гендерна проблематика представлена доволі регулярно майже в кожному номері. Всі емпіричні дослідження крім одного є кількісно орієнтованими [5]. Навчальні посібники для університетів знайомлять студентів з окремими якісними методами, однак, не фокусують на самій методології якісних досліджень гендеру [1; 3].

Вивчення гендерних проблем з допомогою якісних методів має декілька специфічних моментів, які важливо враховувати, при підготовці дослідника: відсутність орієнтації на широкі узагальнення, опора на цінності та близькість соціального досвіду, розвиток співробітництва між дослідником та досліджуваним. Зупинимось далі на цих специфічних моментах якісного підходу:

- **Локальність пізнання.** Гендерні дослідження орієнтовані на отримання знання, яке можна назвати локальним. Якісні дослідники мають тенденцію бачити істину, як локалізовану в певних спільнотах та в певний час (специ-

фічний жіночий досвід насильства, досвід жінок афроамериканок та ін.). Вони не претендують на отримання універсальних закономірностей [15].

• **Опора на цінності.** Гендерні дослідження є відверто заангажованими певними цінностями. Опора на цінності впливає з самого змісту цих досліджень, які прив'язані до проблем актуальної політики, зацікавлені у вивченні певних проблем (рівні права для жінок, ЛГБТ; свобода самовизначення) та мотивують на соціальні зміни. Ще одним аспектом стурбованості цінностями є ідея про те, що всі дослідження мають бути чутливими до етичних питань. Дослідники гендерної проблематики є особливо уважними до питань етики стосунків: конфіденційності, довіри, чутливості потреб досліджуваних. В гендерних дослідженнях вивчаються проблеми, де від дослідника вимагається особлива делікатність: наприклад вивчення сексуального чи домашнього насильства [17].

На відміну від більшості кількісних досліджень, де стосунки між дослідником та досліджуваним є нейтральними, стосунки в межах якісного дослідження є не лише більш тривалими, але і мають більш інтимний та дружелюбний характер. Дослідників гендерних проблем цікавить як будується контакт в діаді «дослідник-досліджуваний» та процес досягнення співробітництва. Співробітництво торкається не тільки особистості, але і сімей, спільнот. Прикладом може бути дослідження раку у жінок: жінки з метастазами та їх психотерапевти співпрацювали з медичним персоналом, щоб залучити цю аудиторію до більш гуманного контакту [14].

Однак, є певні ризики тісного контакту та співробітництва для емоційного благополуччя досліджуваного, який може прив'язатися до дослідника та сподіватися на продовження співробітництва після завершення дослідження. Окрім того, було виявлено, що дослідники змінюють свої інтерпретації по мірі розвитку контакту [17].

• **Опора на особистий досвід.** Гендерні дослідження є політично зарядженими щодо питання репрезентативності. Для гендерної психології важливо представити досвід маргінальних груп та спробувати його пояснити, але його пояснення наражається на суттєві інтерпретаційні обмеження, якщо дослідник та досліджувані люди з «різних світів». Одними з перших, хто звернув увагу на те, що характеристики жінок подаються викривлено у науковій літературі, були феміністки. Також Мішелем Фуко було обґрунтовано, що соціальні науки, поширюють викривлені описи та діагнози, і таким чином збільшують у культурі потенційну сферу підпорядкування [14]. Наука може створювати викривлені образи, тому такі групи меншості, як літні люди, хворі на СНІД, люди з гомосексуальною орієнтацією виступають з критикою спроб вчених представляти у науці їх досвід.

В цьому питанні, здається, не варто впадати у крайнощі, бо може виявитися, що ніхто не може говорити про іншого, оскільки завжди є значні відмінності, які відділяють людей одне від одного. Результати будь-якого дослідження слугують для створення інтерпретацій і тут важливо, наскільки дослідник рефлексує особистісні та теоретичні витоки своїх інтерпретацій. Рефлексія тор-

кається теоретичних орієнтацій, соціальних настанов, попереднього досвіду, який може відобразитися на результатах.

• **Співпраця дослідника з досліджуваним.** Важливим засобом підвищення якості психологічної інформації у якісних дослідженнях на конструктивіській основі є залучення досліджуваних: досліджувані в значній мірі беруть участь в дослідницькому процесі, певною мірою в розробці проекту, можуть проводити його та інтерпретувати їх висновки [9]. Одна з переваг такого типу дослідження в тім, що воно визнає центральну роль учасників у формуванні дослідження та результатів. В цьому сенсі інтерес викликають три типи залучення досліджуваних – це багатоголосі дослідження, спільні дослідження, наративні дослідження.

Багатоголосе дослідження. Методика багатоголосого дослідження спирається на ідею про необхідність і принципову можливість спільної участі в інтерпретації тексту трьох сторін, причетних до дослідження: автора тексту, дослідника і читача текстових описів. Причому, критичну вирішальну роль тут набуває саме позиція читача. Велика увага в рамках даного методу приділяється переживанням дослідника, які також фіксуються в підсумковому звіті і відкриваються для вільних інтерпретацій читача.

Спільне дослідження. Спільні дослідження припускають озброєння досліджуваного засобами аналізу і здійснення дослідження в цілому. Висновки дослідника, здійснені в результаті власного дослідження представлених досліджуваним текстів, доповнюються в цьому випадку, інтерпретаціями досліджуваних.

Наративні дослідження – гендерна автобіографія, автобіографічна оповідь, які можуть доповнюватися та уточнюватися їх авторами. Автори наративу також мають можливість поставитися до запропонованих дослідником інтерпретацій представлених змістів.

У гендерних дослідженнях психологами застосовуються такі якісні методи як кейс-стаді, інтерв'ю, фокус-група, етнографічні методи, дискурс аналіз, аналіз розмов. Розвиток форм якісних досліджень пов'язують з двома новими постмодерними формами: дослідження дій та перформативне дослідження.

Дослідження дій. Цей метод походить з досліджень політичних подій, асоціюється із визвольними рухами, діями пригнічених. Ним, передбачається використання прийомів соціальних наук, які допомагають створювати соціальні зміни. Наприклад, Ніва Піран вивчала студентів у елітній школі хореографії, для цього використала відкриті форуми з дівчатками впродовж тривалого часу. Дослідниця була стурбована впливом цих шкіл на сприйняття дівчатками свого тіла та тіл інших. Через своє спілкування з дівчатками Піран змогла допомогти усвідомити дівчаткам як деформується їх сприйняття та життєві практики, а також візуалізувати й змінити почуття до свого тіла. Все це для того, щоб дівчатка змогли трансформувати деякі нездорові практики вчителів та інших учениць, які викривляли їх тілесний досвід [23].

Перформативні дослідження. Постмодерн спонукає дослідників залучати ширший діапазон символічних та естетичних засобів у психологічні дослі-

дження. Такими формами творчого самовияву, які застосовуються у гендерних дослідженнях є музика, драма, мультфільми, поезія та ін. Ці методи певною мірою розмивають границі між наукою та мистецтвом. Наведемо декілька прикладів використання перформативних практик у дослідженнях гендеру.

Першим прикладом таких досліджень може бути музична ораторія Гленди Рассел у відповідь на прийняття поправки до Конституції, яка відкинула правове звернення щодо дискримінації за ознакою сексуальної орієнтації [24]. Ораторія, написана професійним композитором, була створена на основі текстів офіційних заяв та стенограми інтерв'ю з людьми, що не підтримували це рішення. Також була використана поетична форма психологом А. М. Davis, щоб передати складності адаптації дочки-афроамериканки з високими домаганнями на успіх у школі, де переважно навчаються «білі» [11]. Свій твір назвала «Шкільний психоз». Марсело Диверсі використав формат оповідань для створення психологічних портретів безпритульних дітей, які стереотипізувалися як джерело небезпеки у місцевих жителів [12]. В його оповіданнях створені вибіркові, узагальнені образи, немає деталізацій, а лише смислові посили.

Для гендерних досліджень є дуже органічним формат вистави, оскільки сам гендер – це вистава, гра, люди повсякчас його створюють. Цікава перформативна ідея – це змішані повідомлення від тих, хто не вписується у прийняті гендерні норми, хто народився з геніталіями обох статей [18]. Ще однин приклад – драматичний твір Рональд Дж. Пеліаса [21], де представлено як насильство та задоволення пов'язані із гіпермаскулінністю, а також як цей зв'язок може бути зміним на прикладі особистої історії. Він знайомить з особистим досвідом самопізнання та виходу із культурної «пастки».

Резюмуючи, зазначимо, що мистецтво, яке ґрунтується на дослідженнях і оперує сильними образами допомагає здійснити соціальну або психологічну реконструкцію реальності. На основі прийому «подвійного кодування» відбувається виразне, чуттєво-наочне відтворення, що спонукає до цілісного сприйняття проблеми. В гендерних дослідженнях перформативного характеру досягається емоційна реакція на проблему, привертається увага до тіла, як знакового об'єкта гендерних досліджень, підтримується самовідвертість дослідника та читача/глядача, проблематизуються традиційні гендерні уявлення. В дослідженнях упередженості та дискримінації перфоманс викликає більш сильні емоційні відгуки читачів, спонукає до осмислення та дій, ніж коли вони знайомляться з науковими звітами. Таким чином, перфоманс допомагає переглянути усталене ставлення до проблеми, що як правило підсилюється наступним аналітичним поясненням, доцільним узагальненням, а це, в свою чергу, допомагає перейти до практичного вирішення проблеми.

Таким чином, нові якісні форми гендерних досліджень мають два основних акценти: співпраця між дослідником і учасниками дослідження, що сприяє підвищенню якості зібраної інформації; подолання розриву між конотацією проблеми та її розв'язанням, оскільки ці методи слугують соціальним перетворенням.

Висновки. Якісний підхід вимагає від дослідника спеціальної психологічної готовності, яка є сукупністю когнітивного, операційного та особистісно-

го компонентів. Перший передбачає розуміння методології, форм, методів якісних досліджень; другий – умінь планування та проведення якісного дослідження в цілому та застосування конкретних методів, а також умінь встановлення та підтримання контакту, слухання та партнерства; третій – сформованості дослідницької позиції, яку можна охарактеризувати, як діалогічна, рефлексивна, етично чутлива. Розроблений нами практикум включає не лише теоретичні відомості про методології та методи якісних досліджень гендеру, але і практичні завдання з планування, проведення та оформлення результатів якісних досліджень, а також міні-тренінг дослідницького співробітництва.

Перспективи дослідження вбачаються в апробації в навчальному процесі університету спеціального практикуму з якісних досліджень в межах дисципліни «Гендерна психологія» для магістрантів освітньої програми «Політологія. Гендерні студії». Оцінка його ефективності може здійснюватися на основі аналізу сформованості знаннєвого, операційного та особистісного компонентів готовності магістрантів.

1. Бендас Т. В. Гендерная психология : учеб. пособие. Санкт-Петербург : Питер, 2006. 431 с.
2. Радина Н. К. Гендерная методология в социальной психологии. *Социальная психология и общество*. 2012. № 3. С. 36–47.
3. Ткалич М. Г. Гендерна психологія : навч. посібник. Київ : Академвидав, 2016. 248 с.
4. Фуко М. История сексуальности. *Воля к истине : по ту сторону власти, знания и сексуальности*. Москва : Касталь, 1996. Т. 1: Воля к знанию. 448 с.
5. Хлаповська Т. Г. Приваблива жінка очима користувачів сайтів знайомств. *Наукові студії із соціальної та політичної психології* : зб. статей. Київ : Міленіум, 2014. Вип. 34 (37). С. 277–282.
6. Шелехов И. Л., Толстолес Е. С. Гендерная психология: методы и парадоксы исследования. *Вестник НГУ. Серия : Психология*. 2012. Т. 6. Вып. 2. С. 22–28.
7. Янчук В. А. Введение в современную социальную психологию. Минск : АСАР, 2005. 768 с.
8. Ashworth P. Conceptual foundations of qualitative psychology / In J. Smith (Ed.). *Qualitative methods: A practical guide to research methods*. London, UK : Sage, 2008.
9. Charmaz K. Constructionism and grounded theory method / In J. A. Holstein & J. F. Gubrium (Eds.). *The handbook of constructionist research*. New York : Guilford, 2008.
10. Davis A. M. S.I.P. (school induced psychosis). *Qualitative Inquiry*. 2007. 13. P. 919–924.
11. Davis J. H. Balancing the whole: Portraiture as methodology / In P. M. Camic, J. E. Rhodes, & L. Yardley (Eds.). *Qualitative research in psychology : Expanding perspectives in methodology and design*. 2003.
12. Diversi M. Glimpses of street life: Representing lived experience through short stories. *Qualitative Inquiry*. 1998. 4. P. 131–147.
13. Dutt A., Grabe S. Lifetime Activism, Marginality, and Psychology: Narratives of Lifelong Feminist Activists Committed to Social Change. *Qualitative Psychology*. 2014. URL: <http://www.apa.org/pubs/journals/qua/sample.aspx>.
14. Fine M., Torre M. E. Theorizing audience, products, and provocation / In P. Reason & H. Bradbury (Eds.). *Handbook of action research*. 2nd ed. London : Sage, 2008.
15. Hartsock N. The feminist standpoint: Developing the ground for a specifically feminist historical materialism. 1987.
16. Holder A. B., Jackson M. A., Ponterotto J. G. Racial Microaggression Experiences and Coping Strategies of Black Women in Corporate Leadership. *Qualitative Psychology*. 2015. URL: <http://www.apa.org/pubs/journals/qua/sample.aspx>.

17. Joan C. Chrisler, Donald R. Mc Creary. Handbook of Gender Research in Psychology. 2010. Volume 1: Gender Research in General. Springer Science+Business Media.
18. Kessler S. Lessons from the intersexed. NJ. New Brunswick : Rutgers University Press, 1998.
19. Recommendations for Designing and Reviewing Qualitative Research in Psychology: Promoting Methodological Integrity / Levitt H. M., Motulsky S. L., Wertz F. J., Morrow S. L., Ponterotto J. G. *Qualitative Psychology*. 2017. URL: <http://www.apa.org/pubs/journals/qua/sample.aspx>.
20. Naples N. A. Feminism and method: Ethnography, discourse analysis, and activist research. New York : Routledge, 2003.
21. Pelias R. J. Jarheads, girly men, and the pleasures of violence. *Qualitative Inquiry*. 2007. 13. P. 945–959.
22. Personal Narrative Group. Interpreting women's lives: Feminist theory and personal narratives. Bloomington, IN : University of Indiana Press, 1989.
23. Piran N. Re-inhabiting the body from the inside out: Girls transform their school environment. *In D. L.* 2001.
24. Russell G. M. Voted out: The psychological consequences of anti-gay politics. New York : New York University Press, 2000.
25. Russell G. M., Bohan J. Hearing voices: The use of research and the politics of change. *Psychology of Women Quarterly*. 1999. 19. P. 1–3.
26. Weis L., Fine M. Working methods: Social justice and social research. New York : Routledge, 2004.
27. Wertz F.J. Qualitative Inquiry in the History of Psychology. *Qualitative Psychology*. 2014. URL: <http://www.apa.org/pubs/journals/qua/sample.aspx>.